

Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'nde Bulunan 1790 Kayıt No'lu Satır Arası Kur'an-ı Kerim'in Mevcut Korunma Durum Tespiti

Dr. Rıfki Kâmil Urga Determination of the Current Preservation Status of the Interlinear Quran No. 1790 in the Çankırı Research Center Historical Documents Museum

Işıl KONAK

Assoc. Dr., Kastamonu University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Artworks Conservation and Restoration, Kastamonu/ Türkiye

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Sanat Eserleri Konservasyonu ve Restorasyonu Bölümü, Kastamonu/Türkiye

Orcid: 0000-0003-1443-243X | E-posta: isilaykonak6@gmail.com

Mustafa KARTAL

Lecturer Dr., Kastamonu University Faculty of Fine Arts and Design Painting Department, Kastamonu/ Türkiye

Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü, Kastamonu/ Türkiye

Orcid: 0000-0002-8580-7019 | E-posta: mkartal1983@gmail.com

Mine DİLBER

Assoc., Kastamonu University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Traditional Turkish Arts Kastamonu/ Türkiye

Doç., Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Kastamonu/ Türkiye

Orcid: 0000-0001-6000-7915 | E-posta: dilbermine@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Konak, I., Kartal M. and Dilber M. (2024). Dr. Rıfki Kâmil Urga Determination of the current preservation status of the interlinear quran no. 1790 in the Çankırı Research Center Historical Documents Museum. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 63, 199-215.

Konak, I., Kartal M. ve Dilber M. (2024). Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'nde bulunan 1790 kayıt no'lu satır arası Kur'an-ı Kerim'in mevcut korunma durum tespiti. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 63, 199-215.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 06 February/Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 15 March/Mart 2024

Published/Yayın Tarihi: 27 March/Mart 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: March/Mart

Issue/Sayı: 63 **Pages/Sayfa:** 199-215

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Işıl KONAK, Mustafa KARTAL ve Mine DİLBER).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Dünyada bilinen tüm uygarlıklarda tarih, din, kültür, sanat, teknoloji vb. olguların anlaşılması, geliştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması için kritik öneme sahip materyaller, yazılı kayıtlar olmuştur. Bu kayıtların en önemli türü ise el yazması kitaplardır. Anadolu ve Orta Asya coğrafyasında, Türklerin İslam'ı kabulü ile başlayan süreçte el yazmalarının önemli gurubunu Kur'an-ı Kerim tercümeleleri oluşturmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim tercümeleleri ait olduğu bölgelerin dil bilimi, dini değerleri, döneminin sanatı, teknolojisi, kültürel alt yapısı hakkında kapsamlı bilgi barındırmaktadır. Bu değerler bakımından da el yazması Kur'an-ı Kerimler korunması gerekli kültür varlığı olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmamıza Dr. Rifki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesinde bulunan,1790 kayıt no'lu Satır Arası Kur'an-ı Kerim Tercümesi konu edinmiş, mevcut korunma durumu değerlendirilerek günümüze ilişkin belgelemesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu sayede Anadolu'ya veya Orta Asya'ya ait bir kültür varlığı olabilecek bu esere yapılması gerekli müdahalelerin belirlenerek korunmasına katkıda bulunulacağına ve gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde ulaşmasına katkı sunacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, el yazması, Kur'an-ı Kerim, koruma, onarım.

Abstract

History, religion, culture, art, technology, etc. in all known civilizations in the world. written records have been the materials of critical importance for the understanding, development and transmission of facts to future generations. The most important type of these records is manuscript books. In the Anatolian and Middle Asia geography, translations of the Noble Qur'an constitute an important group of manuscripts in the process that began with the acceptance of Islam by the Turks. Because the translations of the Noble Qur'an contain comprehensive information about the linguistics, religious values, art, technology and cultural infrastructure of the regions to which it belongs. In terms of these values, it is also considered as a cultural asset that needs to be protected. In this context, our study Dr. Rifki Kâmil Urga has taken the subject of the Translation of the Noble Qur'an Between the Lines of 1790 in the Historical Documents Museum of the Center for Çankırı Studies, and it is aimed to Decipher the current state of preservation and document it about the present day. In this way, it is thought that the necessary interventions to be made to the work, which is a cultural asset related to Anatolia or Central Asia, will be determined and will contribute to its preservation and transfer to future generations in a healthy way

Keywords: Çankırı, manuscript, Holy Quran, preservation, pepair.

Giriş

Çankırı ili, tarih boyunca Anadolu coğrafyasında farklı kültürlerin yaşadığı ve bu sayede tarihi, kültürel zenginliklerle donatılmış bölgelerden biridir. Sahip olduğu bu değerleri derleyerek toplamak, korumak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla 31.08.2005 tarihinde, Çankırı Belediyesi Eğitim ve Kültür Müdürlüğü himayesinde “Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi” kurulmuştur¹. Bu merkezde toplanmak ve korunarak değerlendirilmek üzere vatandaşlardan Çankırı’ya ait tarihi belge ve etnografik eserler gönüllülük esası ile talep edilmiş ve bu vesile ile pek çok bağış alınmıştır. Ayrıca Valilik, Milli Eğitim Müdürlüğü ve Müftülük gibi kamu kurum ve kuruluşlarından izinler alınarak kamu binalarındaki kent tarihi ile ilgili Osmanlıca belge ve dokümanlar da arşivlere eklenmiştir. Bahsi geçen çalışmalar sonucu bugün itibarıyla Dr. Rıfki Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi’nde 1600’ü orijinal Osmanlıca defter olmak üzere 2629 eser ve belge kayıtlıdır (URL 1).

Bu eserlerden biri de şu an teşhirde bulunan 1790 kayıt numaralı el yazması Kur’an-ı Kerim’dir (Resim 1)². Bu Kur’an-ı Kerim, satır arası olarak isimlendirilen teknikte yazılmış bir tercümedir. Türklerin İslam’ı kabulü ile başlayan süreçte Anadolu topraklarında Kur’an’ın anlaşılması isteği ile satır arası Kur’an-ı Kerim tercüme yapılmış ve bir kısmı da günümüze ulaşmıştır³. Satır arası Kur’an-ı Kerimlerde metnin tercümesi kelime kelime yapıldığından dolayı ait olduğu döneminin dil özellikleri hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır (Solmaz, 2016, s. 440; Özkan, 2010, s. 555) ve bu bakımdan da büyük öneme sahiptir. Bu önem itibarıyla çalışma konumuz olarak seçilen Kur’an-ı Kerim tercümesi de dâhil olmak üzere, bu tür el yazmaları korunması gerekli kültür varlığı olarak değer kazanmaktadır.

Resim 1: Teşhirde bulunan 1790 kayıt numaralı el yazması Kur’an-ı Kerim.

Çalışma konumuz olarak belirlenen satır arası Kur’an-ı Kerim tercümesi hakkında çok az sayıda yayın ve bu yayınlarda da kısıtlı bilgi bulunmaktadır (Alper, 2009, s. 283-287; Kara, Karadeniz, Atlı, 2011, 201-208). Çalışma konumuzun sınırlılıklarını aşmamak bakımından bu el yazması Kur’an-ı Kerim’in dil bilimi açısından incelenmesinin önemini vurgulayarak, konumuz bağlamında değerlendirecek olursak;

Cildinin ön yüz alt köşesinde bulunan bilgi notunda “1790 Büyük Cami imamı Zühdü Efendi’nin evinden alınma kitap. Sevim Kıvçak’ın yazılı talebi ile Çankırı İl Müdürlüğünden alındı” ifadesi yer almaktadır⁴, buradan yola çıkarak Kur’an-ı Kerim’in Çankırı Büyük Cami imamı Zühdü Efendi’ye veya ailesine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi notundaki 1790 ifadesi kayıt numarası olarak işlenmiş olup, kayıt bilgilerinde, ilgili kaynaklarda ve Kur’an’ın üzerinde tarihi, müstensih hakkında net bilgi bulunmamaktadır. İlgili yayınlardan birinde kaynak gösterilmeksizin kâğıt yapısı ve dil özellikleri işaret edilerek Osmanlı

¹ Yüksel Arslan’a, Ayşegül Aktürk’e, Seda Yiğit Biçer’e, Prof. Serkan İlden’e katkı ve yardımlarından dolayı teşekkür ederiz

² Makale çalışmasında yer alan tüm fotoğraflar Işıl Konak, Mustafa Kartal, Mine Dilber kişisel arşivinden alınmıştır.

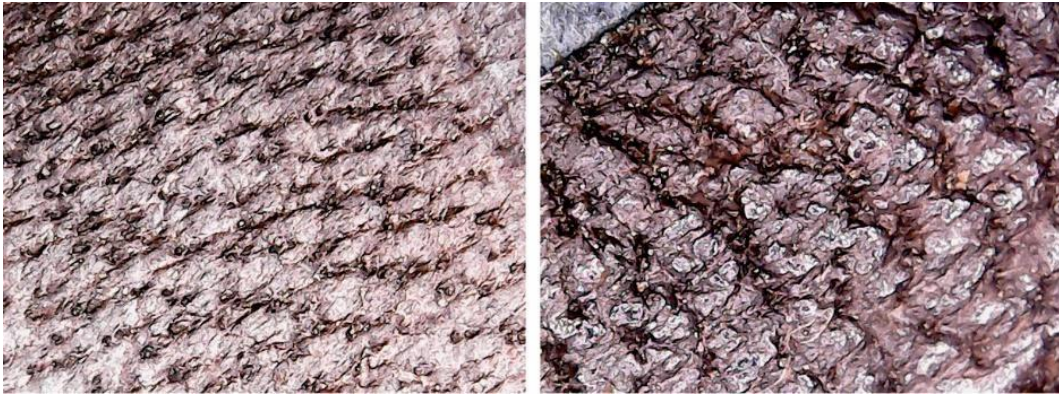
³ Satır arası Kur’an-ı Kerim tercümelerine ilişkin bilgi için bkz. Solmaz, 2016; Özkan, 2010; Topaloğlu, 1978; Karabacak, 1994; Gül, 2014; Küçük, 2001; Toker, 2011; İnan, 1961.

⁴ Bu bilginin teyit edilmesi amacı ile Kur’an-ı Kerim’in Merkez’e getirilmesini sağlayan araştırmacı Yüksel Arslan’a ulaşılmıştır. Yüksel Arslan, bu el yazması Kur’an-ı Kerim’in, Büyük Cami imamı Zühdü Efendi’den önce babası ve Çankırı’nın önemli şahsiyetlerinden biri olan Hacı Evliya Efendiye ait olduğu aktarılmıştır. Hacı Evliya Efendi’nin bu el yazması ile birlikte tüm kütüphanesinin, torunları tarafından 1980 yılında Çankırı İl Müftülüğüne bağışlanmış olduğu, aile fertlerinin Yüksel Arslan’a vekalet vermeleri sonucu Kur’an-ı Kerim’in oradan alınarak Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi’ne bağışlandığı bilgisine ulaşılmıştır (Arslan, 2017, s. 310).

dönemine ait en az 400 yıllık bir yazma olduğu ifade edilmiştir (Kara, Karadeniz, Atlı, 2011, 204). Satır arası Kur'an tercümelerinin Anadolu'da Beylikler devrinde yazılmaya başlandığı bilinmektedir (Solmaz, 2016, s. 440), bu Kur'an-ı Kerim için bir tarih belirtmek⁵ ancak benzer tercüme ile somut olarak kıyaslamalı bir değerlendirme ile daha doğru olacaktır. Bu değerlendirme de yine konu sınırlıklarımızı aşacağı için tarihi hakkında sadece ulaşılan bilgiler aktarılmıştır.

Satır arası Kur'an-ı Kerim tercümesi mevcut durum itibariyle içerik olarak, eksik olan surelerin tamamlanmasıyla oluşturulan Fatiha suresinin tamamı ve bakara suresinin 10 ayetinin yer aldığı sayfalar ile başlar, İhlas, Felak ve Nas surelerinin bulunduğu sayfa ile biter. Sure başlarında Mekke'de ya da Medine'de indiği, kaç ayetten oluştuğu açıklanmaktadır. Ayetlerin altlarında ise tercüme yer almaktadır. Sayfa kenarlarında sure faziletleriyle alakalı hadis-i şerifler ve muhtelif açıklamaların yer aldığı kısıtlı kaynaklar da bildirilmiştir (Alper, 2009, s. 286).

Kur'an-ı Kerim, 27 x 38 cm ölçülerinde, 10 cm kalınlığında, kahverengi deri ile kaplı ön kapak, sırt, arka kapak, sertap ve mıklep bölümlerinden oluşan bir cilt içerisinde yer almaktadır. Eserin cildini kaplayan deri üç parçadan oluşmaktadır, birinci parça ön kapak ile sırtın yarısını, ikinci parça sırt kısmını ve üçüncü parça ise sırt kısmından başlayarak arka kapak, sertap ve mıklep bölümlerini kaplamaktadır. Cildi kaplayan derinin, elektronik mikroskop ile yapılan gözlem sonucunda karakteristik kıl kökü yapısından keçi derisi özelliği gösterdiği tespit edilmiştir (Resim 2). Yazma eser cildini kaplayan bu derilerin eserin özgün parçası olduğuna veya sonradan yapıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Cildin iç kısmında ise sadece sertap bölümünün deri ile kaplı olduğu görülürken diğer ön kapak, arka kapak ve mıklep bölümünün kâğıt malzeme ile kaplı olduğu tespit edilmiştir (Resim 3).

Resim 2: Kur'an-ı Kerim'in cildinin elektronik mikroskop ile 30x yakınlaştırılan görüntüleri.

Resim 3: Kur'an-ı Kerim'in cildinin iç kaplaması.

Satır Arası Kur'an-ı Kerim tercümesinin defter kısmı kodeks formunda, 372 varaktan oluşmaktadır. Yazma eserin özgün sayfaları nohudi renk, mat ahari, elek izlerinden de anlaşıldığı üzere el yapımı kâğıtlardan oluşmaktadır. Özgün sayfalarda oluşan parça kayıplarına ve bozulmaya uğramış kısımlarına ise tarihi bilinmeyen bir zamanda açık sarı renkli kâğıtlarla müdahalede bulunulduğu görülmektedir. Yazma eserin özgün sayfaları üzerinde kodeks formu verilirken oluşan kesim izleri net olarak görülmektedir (Resim 4).

⁵ Yüksel Arslan'ın makalesinde yer aldığı ve sözlü görüşmemiz esnasında da vurguladığı gibi; Kur'anı Kerim tercümesinde Orta Asya nüshalarında görüldüğü üzere Türkçe kelimelerin sık kullanıldığı aktarılmaktadır. Arslan, Hacı Evliya Efendi'nin ve ailesinin aslen Ahıska olduklarını, Ahıska göçmeni olarak Çankırı'ya yerleştiklerini, buradan hareketle bu Kur'an-ı Kerim'in de Orta Asya menşeli olarak 14. yüzyıla kadar tarihlendirilebileceğini aktarmıştır (Arslan, 2017, s. 308).

Resim 4: Kur'an-ı Kerim'in defter kısmı kesilirken oluşan kesim izleri.

Yazma eserin formalarında kaymalar ve yırtılmalar mevcuttur (Resim 5). Bu görüntü eserin defter kısmına daha önceden bir müdahalede bulunduğu ve formaların yerleştirilmesinin uygun şekilde yapılmadığını göstermektedir. Yazma eserin etek ve baş kısmında balıksırtı tekniğinde şiraze örgüsü bulunmaktadır (Resim 6).

Resim 5: Kur'an-ı Kerim'in formalarındaki bozulmalar.

Resim 6: Kur'an-ı Kerim'in şiraze örgüleri.

Kur'an-ı Kerim cilt süslemesinde, alt kapak, üst kapak ve mıklep yüzeylerine cetvel niteliği taşıyan, kuzu görünümünde çizgiler uygulanmıştır. Alt kapak ve üst kapakta çizgiler birbirini ortada kesecek şekilde çapraz çekilmiş ve tüm kenarlar aynı ölçüdeki düz çizgilerle cetvel şeklinde sınırlandırılmıştır. Mıklepte ise tüm kenarlar, alan formunu takip ederek düz çizgilerle cetvel şeklinde sınırlandırılmıştır. Sade bir görünüme sahip olan eserin cildinde süsleme bulunmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim sayfalarındaki süslemelerde de durum benzerdir. Fatiha ve Bakara surelerinin yer aldığı ilk sayfalarda (bu sayfaların müdahalelerde sonradan eklendiği anlaşılmaktadır) bordo (vişne çürüğü) renkle serlevha süslemesi yapılmaya çalışılmış, metin alanının üst kısmına bordur alanı ve taç olarak ifade edilen form uygulanmıştır. Metnin alt kısmında ise yine bordür alanı ile dikdörtgen bir alan içerisine aynı renkte dikey, yatay ve çapraz çizgilerin çekildiği görülmektedir (Resim 7 a). Nas suresinin son iki ayetinin bulunduğu son sayfada ise (bu sayfanın müdahale esnasında eklendiği anlaşılmaktadır) boş kalan metin alanının bir kısmına aynı renkte çapraz çizgiler çekilmiş ve diğer alan boş bırakılmıştır (Resim 7 b). Kur'an-ı Kerimin diğer tüm sayfalarında metin alanları bordo (vişne çürüğü) renkte tek cetvel çizgisiyle sınırlandırılmış, ayet sonlarına farklı ebatlarda nokta (durak) süslemesi yapılmıştır (Resim 8).

Kur'an-ı Kerim tercümesine ilişkin kayıtlarda herhangi bir onarım bilgisine rastlanmamakla birlikte, bir yayında kaynak gösterilmeden 1960'lı yıllarda bir onarım/müdahale geçirdiği bilgisi aktarılmıştır (Alper, 2009, s. 285).

Resim 7 a/b: (a)Kur'an-ı Kerim serlevha süslemesi (b) Kur'an-ı Kerim son sayfa süslemesi.

Resim 8: Kur'an-ı Kerim iç sayfa süslemesi.

Yöntem

Araştırmanın modeli, bu çalışmada Dr. Rifki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'nde bulunan, 1790 kayıt no'lu el yazması satır arası Kur'an-ı Kerim tercümesi konu edinmiştir. El yazması Kur'an-ı Kerim'in mevcut korunma durumu detaylı olarak değerlendirildiğinden dolayı araştırmanın yöntemi görsel araştırma ve betimsel modele yönelik nitel araştırma olarak belirlenmiştir. Zira nitel araştırma, sosyal olguları kendi çevrelerinde bütüncül ve detaylı bir yaklaşımla anlamayı önceleyen bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018) ve "nitel araştırmacı olay ve olguları kendi doğal ortamları içerisinde bütüncül bir çerçevede incelemektedir" (Türkseven, 2023, s. 80).

Evren-Örneklem

Evren, araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği kümenin tümünü ifade ederken; çalışma evreni araştırmacının ulaşabildiği kümedir (Türkseven, 2023, s. 80, Karasar, 2014). Bu araştırmanın çalışma evrenini, Dr. Rifki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesinde bulunan el yazmaları oluşturmaktadır. Örneklem, ilgili evrenden belirli kurallara uyarak seçilen ve o evreni temsil gücüne sahip, görece evrenden daha az sayıda bireyden oluşan ve üzerinde çalışma yürütülecek gruptur olarak tanımlanmaktadır (Yıldız, 2017, s. 424). Bu araştırmanın örneklemini Dr. Rifki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'nde bulunan,1790 kayıt no'lu el yazması satır arası Kur'an-ı Kerim tercümesi olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada incelenen el yazmasına ait dönem, süsleme ve yazım özellikleri bakımından ilgili verilere Dr. Rifki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi tarafından dijital ortama aktarılmış olan ve talebimiz doğrultusunda tarafımızla paylaşılan kayıtlı bilgilerden ulaşılmıştır. Ayrıca el yazmasına yönelik yerinde yapılan gözlemsel ve mikroskopik incelemelerden ve el yazmasına ilişkin sözlü ve akademik kaynaklardan yararlanılmıştır. Ulaşılan tüm kaynaklar veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Bulgular

Kur'an-ı Kerim'in mevcut korunma durumu incelendiğinde, özgün durumunu korumakla birlikte farklı bozulma faktörlerine maruz kaldığı ve sonucunda da farklı bozulmaların meydana geldiği tespit edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in cildinde ve iç sayfalarında tespit edilen bozulmalar ana başlık olarak; Fiziksel Bozulmalar, Kimyasal Bozulmalar ve Biyolojik Bozulmalar olarak üç ana başlıkta tespit edilmiştir.

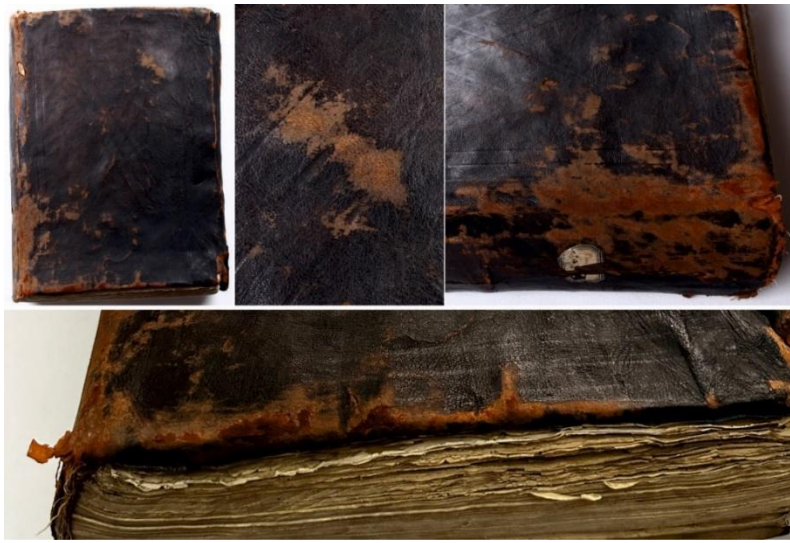
1. Fiziksel Bozulmalar

Yazma eserlerde genel olarak meydana gelen fiziksel bozulmalar, mekanik etkenler sonucu oluşan aşınma-soyulma, katlanma-yırtılma, çizik-kesik, kullanım ve depolama işlemleri gibi insan kaynaklı oluşan bozulmalar türünde görülmektedir. Bununla birlikte, görülen bu bozulmaların devam etmesinde ve ilerlemesinde ısı, ışık, nem gibi çevresel faktörlerin payı da oldukça büyüktür (Kathpalia, 1990, s. 39; Tozun ve Gedik, 2023, s. 539).

Çalışma konumuz olan Kur'an-ı Kerim'de görülen fiziksel bozulmalar; aşınma-soyulma, katlanma-yırtılma, parça kaybı, kuruma-çatlama, dalgalanma-büzüşme, renk değişimi-leke, yüzeysel birikim, sıcaklık-nem, eski onarımlar ve müdahaleler türünden tespit edilmiştir.

1.1. Aşınma – Soyulma

Kur'an-ı Kerim'in cilt kısmında görülen aşınma ve soyulmaların kullanıma bağlı olarak, sıkışık istiflenmesi, yerinden alınırken ya da yerine konulurken sürtünmesi, kullanım esnasında yüzey üzerinde hareket ettirilerek sürtünmesi gibi etkenlerle geliştiği gözlemlenmektedir. Eserin özellikle sırt kısmında ve arka kapağın etek kısmında aşınmanın daha yoğun olduğu tespit edilmiştir (Resim 9).

Resim 9: Kur'an-ı Kerim'in ciltinde görülen aşınma ve soyulmalar.

1.2. Katlanma – Yırtılma

Kur'an-ı Kerim'in cildinin sertap bölümünde aşınma ve kullanım kaynaklı hareketli muhat payı, sertap ve dudak payı bölümlerinin sürekli katlanıp açılmasından kaynaklı deride yırtılmalar meydana gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'in defter bölümünde ise kullanıma bağlı olarak sayfa kenarlarında katlanmalar ve yırtılmalar gözlemlenirken, yine yazma eserin bazı bölümlerinde sayfaların formalardan yırtılma seviyesinde ayrılarak kopacak durumda olduğu tespit edilmiştir (Resim 10).

Resim 10: Kur'an-ı Kerim'in cilt ve sayfalarında görülen katlanma ve yırtılmalar.

1.3. Parça Kaybı

Kur'an-ı Kerim'in cildinde, kullanıma bağlı gelişen aşınmalar sonucu kapakların uç kısımlarında parça kayıpları görülmektedir. Ayrıca ciltde görülen yoğun kuruma sonucunda olduğu düşünülen derin çatlaklar tespit edilmiş ve ön kapağın cildinde olduğu gibi parça kayıplarının meydana geldiği gözlemlenmiştir (Resim 11). Kuran-ı Kerim'in defter kısmının bir çok sayfasında da kullanım kaynaklı olduğu düşünülen parça kayıpları tespit edilmiştir (Resim 12).

Resim 11: Kur'an-ı Kerim'in cildinde görülen parça kayıpları.

Resim 12: Kur'an-ı Kerim'in sayfalarında görülen parça kayıpları.

1.4. Kuruma-Çatlama

Kur'an-ı Kerim'in deri cildinde genel olarak bir kuruluk gözlemlenmekte bu da beraberinde deri yüzeyinde çatlaklara, daha ileri boyutlarda ise geri dönüşü olmayan parça kayıplarına neden olmaktadır. Yazma eserin yüzeyindeki genel küçük boyutlu çatlakların yanı sıra, özellikle ön kapağın baş ve etek kısımları ile cildin sertap bölümünde büyük boyutlu ve derin çatlakların olduğu gözlemlenmiştir (Resim 13). Defter kısmında ise kuruma belirtisi olarak kâğıtlarda sertlik ve kırılabilirlik tespit edilmiştir.

Resim 13: Kur'an-ı Kerim'in cildinde görülen kuruma ve çatlama.

1.5. Dalgalanma - Büzüşme

Yazma eserler bir bütün olarak algılsa da ihtiyaç duyduğu sıcaklık ve nem oranları deride ve kâğıtta değişkenlik göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'in ön kapak kenarında, deride oluşan parça kaybı neticesinde ortaya çıkan murakkanın daha önceden su temasına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda murakkada dalgalanmaların olduğu görülmüştür.

Ayrıca yazma eserin sayfalarında da yer yer bu türde dalgalanmaların olduğu tespit edilmiştir (Resim 14).

Resim 14: Kur'an-ı Kerim'in cildinde ve sayfalarında görülen dalgalanmalar.

1.6. Renk Değişimi - Lekelenme

Yazma eserlerde görülen renk değişimleri, deri ve derinin işlenmesi esnasında kullanılan katkı maddelerinin oluşturduğu kimyasal reaksiyonlardan, ışık, nem ve sıcaklığın etkisinden kaynaklı ya da kullanım kaynaklı gelişebilir.

Kur'an-ı Kerim cildi üzerinde de yer yer açıklık ve koyuluk görülmektedir. Bu renk farklılıklarının derinin işlenmesinde kullanılan malzemenin zaman içinde çevresel faktörlerin etkisiyle reaksiyona girmesi sonucunda oluştuğu anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in defter kısmında ise genelde sayfaların alt köşelerinde renk değişimleri gözlemlenmekte, bu değişimlerin kullanıma bağlı oluşan kirlenmeler olduğu görülmektedir. Yazma eserin sayfalarındaki yazılar üzerinde ve kenar boşluklarında mürekkep ve su-nem kaynaklı lekelenmelerin olduğu da tespit edilmiştir. Ayrıca böcek pislikleri gibi biyolojik lekelenmeler de mevcuttur (Resim 15- 16).

Resim 15: Kur'an-ı Kerim'in cilt ve sayfalarında görülen renk değişimi ve lekelenmeler.

Resim 16: Kur'an-ı Kerim'in cilt ve sayfalarında görülen renk değişimi ve lekelenmeler.

1.7. Yüzeysel Birikim

Yazma eserlerin cilt ve defter kısımlarında genel olarak görülen yüzeysel birikimler zaman, eserlerin muhafaza edildiği ortam koşulları, maruz kalınan şartlar ve kullanım kaynaklı oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in cildine elektronik mikroskopla yapılan gözlemsel inceleme sonucu, yoğun şekilde yüzeysel birikiminin olduğu ve deri kıl köklerinin neredeyse tamamen bu birikim ile kaplandığı tespit edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in defter kısmında ise genellikle sayfa aralarında formaların dikildiği dip kısımlarda tozlanma, kirlenme, böcek pislikleri gibi birikimlerin olduğu gözlemlenmiştir (Resim 17).

Resim 17: Kur'an-ı Kerim'in cilt ve sayfalarında görülen yüzeysel birikimler.

1.8. Sıcaklık – Nem

Yazma eserler genellikle organik ve hassas malzemeden yapıldıkları, nem çekme (higroskopik)⁶ özelliğine sahip oldukları için sıcaklık ve nem gibi çevresel koşullara oldukça duyarlıdır.

Kur'an-ı Kerim'in cilt bölümünde görülen kuruluk, sertlik ve deri yüzeyindeki çatlaklıklar da değişken sıcaklık ve nem değerlerine maruz kaldığını göstermektedir. Defter bölümündeki kâğıtlarda da benzer olarak sertlik ve kırılganlık tespit edilmiştir. Sayfalarda görülen lekelenmeler de yoğun nem etkisinin bir diğer göstergesidir (Resim 18).

Resim 18: Kur'an-ı Kerim'in cilt ve sayfalarında görülen sıcaklık ve nem etkisi.

1.9. Eski Onarımlar ve Müdahaleler

Kur'an-ı Kerim cildinin dış yüzeyine ilişkin herhangi bir onarım veya müdahaleye dair bulgu tespit edilmemiştir. Mevcut ciltte kullanılan parçaların eskimişlik durumu, onarım- izlerinin takibi, renk, doku ve işçilik uyumu ve benzeri bulgular cildin

⁶ "Organik malzemeler nem çekicidir. Bağlı nem arttıkça malzemenin nemi artar azaldıkça malzeme nemini kaybeder. O halde, nem düzeyinin artmasına ve azalmasına bağlı olarak malzemeler genişler veya büzülür. %55-65 bağıl nemde malzemeler esnekliklerini korudukları için, mekanik tahribat en aza iner. %65'in üzerinde süregelen BN hem modern ve hem de geleneksel kütüphane malzemelerindeki yapıştırıcıların yumuşamasına ve yapıştırma özelliklerini kaybetmelerine neden olur. BN %70'in üstüne çıkarsa, sıcaklık düşük bile olsa biyolojik saldırı ciddi bir olasılıktır. Hava dolaşımının iyi olmadığı yerlerde BN %60'ın üzerine çıkmamalı, hava dolaşımı iyi bile olsa küf gelişimini önlemek için BN %65'i geçmemelidir. BN'in düşük (%40'tan daha düşük) olması, malzemelerdeki kimyasal değişimi en aza indirir fakat onların büzülmesine, sertleşmesine, çatlmasına ve kırılganlaşmasına neden olur" (Adcock, 2011, s. 28).

özgün olduğunu düşündürmektedir. Ancak kesin kaniya gerekli analizler sonucunda varılabilir.

Kur'an-ı Kerim cildinin ön kapak, arka kapak ve mıklep iç bölümünde kapak iç kâğıdı olarak, mavi renkli, niteliksiz bir kâğıdın, özensiz bir uygulama ile yapıştırılarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Kaplanan bu yüzey üzerinde oluşan yırtık ve deliklerin yine aynı mavi renkli kâğıt ve sayfalarda da kullanılan sarı renkli kâğıttan kesilen parçalar ile tamamlandığı görülmektedir. Arka ve ön kapağın defter kısmıyla birleştiği bölümlerde, sarı renkli kâğıt ve renkli baskı paket kâğıdı görünümünde parça kâğıtların kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu parçaların müdahaleden sonra günümüze ulaşana kadar yeniden bozulmaya uğradığı anlaşılmaktadır.

Arka kapaktaki mavi iç kâğıdın altından miklebe kadar uzanan şerit halinde iki parça kâğıt görülmektedir. Baş kısmında bulunan bu şeritte üst üste üç farklı kâğıdın kullanıldığı, en üstteki kâğıdın nefli ebrulu kâğıt olduğu, etek kısmındaki şeritte ise yan yana iki farklı kâğıdın kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kâğıtlardan birinin renkli baskı paket kâğıdı görünümünde, mavi renkli olanın ise bez ayağı dokuma şeklinde kabartma baskılı kâğıt olduğu tespit edilmiştir (Resim 19).

Resim 19: Kur'an-ı Kerim'in cilt kapak içlerinde görülen eski onarım ve müdahaleler.

Kur'an-ı Kerim'in defter kısmındaki eksik sayfalarında ve sayfa eksikliklerinde yapılan tamamlama işlemlerinde, sarı renkli kâğıt kullanılmıştır. Kullanılan kâğıt, rengi ve parlak dokusuyla özgün kâğıtlardan ayırt edilebilmektedir. Ancak oldukça özensiz yapılan uygulamalarda kullanılan kâğıtlar özgün kâğıdın ve yazıların kapanmasına, kâğıdın üst üste gelmesiyle yüzey farkı oluşmasına ve böylece özgün malzemenin zarar görmesi yanı sıra son derece kötü bir görüntüye sebep olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'in eksik yazılarında da tamamlamaya gidilmiştir. Yazma eserin sayfalarında yapılan tamamlamalarda, tamamlama kâğıtlarının yer yer yazma eserdeki yazıların üzerine kapatacak şekilde yapıştırıldığı, yazısı kapatılan kısımlarda Kur'an-ı Kerim yazılarının tamamlama kâğıtlarına aktarıldığı fakat satır arası tercümesi ve derkenar yazılarının tamamlama kâğıtlarına aktarılmadığı görülmektedir. Bu uygulamada meal için tahmini bir tamamlamaya gidilmemesi doğru bir yaklaşımdır. Yazma eserde tamamlama kâğıtlarında yer yer üzerinde deneme yazıları bulunan kâğıt parçalarının kullanıldığı ve yer yer de tamamlamada kullanılan kâğıt parçalarının 4 -5 kat olacak şekilde üst üste bindiği görülmektedir. Ayrıca tamamlama yapılan kâğıtlar ile özgün kâğıtlar arasında kalmış saç veya sakal kılları da tespit edilmiştir (Resim 20).

Resim 20: Kur'an-ı Kerim'in sayfalarında görülen eski onarım ve müdahaleler.

Sayfa yazılarını sınırlandırmak için kullanılan cetvellerde de tamamlama yapılmıştır. Cetvelde kullanılan renk özgün renge yakın tonda seçilmiş ancak, bazı alanlarda özgün cetvel çizgilerinin üzerine gelecek şekilde uzatılmıştır. Ayrıca baş ve son sayfa eksikliklerinde kâğıt ve yazı tamamlamaları ile cetvel tamamlamaları da görülmektedir. Bu sayfalardaki cetvel ve süsleme tamamlamalarında yanlış bir yaklaşım olarak tahmini bir tamamlamaya gidildiği anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in cilt ön kapak, sağ alt köşesinde ve sırt kısmı orta alanında bant ile yapıştırılan kâğıt parçası ve kendinden yapışkanlı bir etiket tespit edilmiştir (Resim 21). Etiket ve kâğıt üzerinde Araştırma Merkezi'ne kayıtlı bulunduğu numara ve eserin kimden temin edildiğine ilişkin bilgi bulunmaktadır. Bu kâğıtların yanlış bir uygulama olarak Kur'an-ı Kerim'in merkeze kaydı esnasında yapıştırıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 21: Kur'an-ı Kerim'in cildinde görülen bant ve yapıştırıcı izleri.

2. Kimyasal Bozulmalar

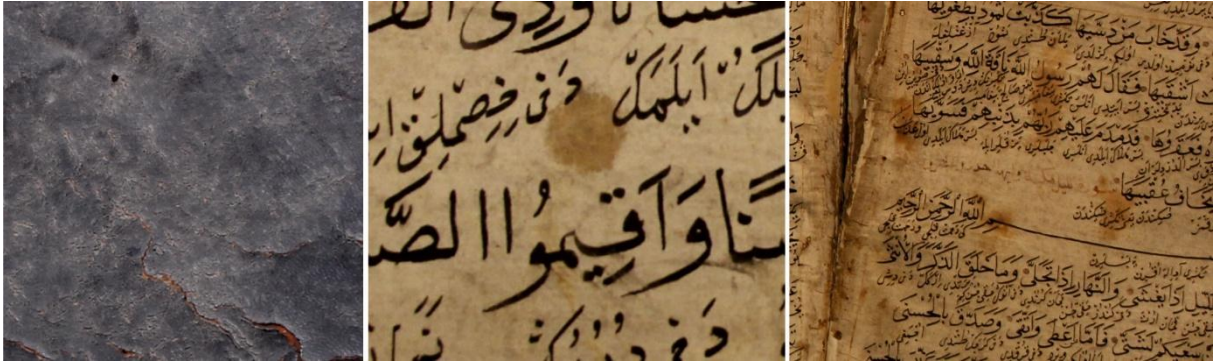
Yazma eserlerde görülen kimyasal bozulmaların çok azı eserlere doğrudan kimyasal maddenin temas etmesiyle oluşmaktadır. Yazma eserlerde görülen bozulmalar genellikle ısı, ışık, nem, özgün eser malzemesinin yapımında kullanılan maddelerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca havada bulunan toz, kir ve gazların eser yüzeyinde oluşturduğu tabaka, böceklerin veya kemirgenlerin eser üzerinde bıraktığı dışkılar, yanlış kullanım vb. gibi birçok fiziksel, çevresel ve biyolojik etmenin zincirleme reaksiyonu sonucunda da bozulmaların ortaya çıktığı görülmektedir (Kartal, 2022, s. 39,120).

Kur'an-ı Kerim'de görülen kimyasal bozulmalar; lekelenme türünde tespit edilmiştir.

2.1. Lekelenme

Kur'an-ı Kerim'in deri cildinde görülmekte olan yüzey kirliliği, aşırı kuruma, sertlik ve yoğun çatlaklar, derinin lekelenerek bozulma gösterdiğini ve yazma eserin deri cildindeki pH değerinin yüksek olduğunu göstermektedir ⁷.

Kur'an-ı Kerim'in defter kısmında ise kâğıtlarda görülen lekelenmelerin yer yer kâğıtlardaki böcek pisliklerinden kaynaklı olduğu tespit edilmiştir (Resim 22).

Resim 22: Kur'an-ı Kerim'in cilt ve sayfalarında görülen lekelenme türü bozulmalar.

3. Biyolojik Bozulmalar

Kâğıt ve deri gibi organik maddelerden oluşan el yazmalarında, biyolojik bozulma etkenleri olarak bilinen, hemen hemen her türlü iklim şartlarında yaşamlarını devam ettirebilen mikroorganizmalar, böcekler ve kemirgenler, büyük tahribatlara yol açmaktadır. Mikroorganizmalar; çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük olan bu canlılar eserler üzerinde farklı renklerde lekeler, eserlerde liflerin ayrışması ile pamuksu bir doku oluşumuna, eserlerde kırılmaların ve kopmaların oluşumuna neden olurlar. Böceklerin eserlere verdiği tahribat mikroorganizmalardan farklı olarak gözle görülebilecek boyutlarda olup çoğunlukla delikler ve asitli içerikleriyle bıraktıkları dışkılardan oluşur. Kemirgenler ise arşiv eserlerine mekanik olarak en fazla hasarı verenlerdir. Kemirgenler özellikle besin kaynağı temin edebildiği ve insanların çok bulunmadığı alanlarda kolayca üreyip gelişmektedirler (İlden, 2010, s. 19, 27; Baydar, 1997 s.178-179; SYEKKAM, 2015, s. 1-9).

Kur'an-ı Kerim'de görülen biyolojik bozulmalar; böceklenme türünde tespit edilmiştir.

3.1. Böceklenme

Kur'an-ı Kerim'in ön kapağında iki adet böcek deliği görülmektedir. Yazma eserin defter kısmına bakıldığında ise yer yer sayfa aralarında böcek pislikleri ve buna bağlı lekelenmelerin olduğu tespit edilmiştir (Resim 23).

⁷ Organik maddeler için pH aralığı 1 ila 14 arasındadır, bu değerlerde 1-6 asidik, 7 nötr, 8-14 bazik olarak kabul edilmektedir. Deriler için genellikle uygun pH aralığı 3-6 arasında kabul edilir. Eğer derilerde pH değeri 6'nın üzerinde olursa derilerde sertleşme, kırılma, yüzeyde çatlaklar ve renginde koyulaşma gibi durumlar görülmektedir. pH değeri 3'ün altında olursa deride aşırı yumuşama, dokularında zayıflama ve parçalanma meydana gelir, uzun süre bu durumda kalan derilerde toz halinde dökülmeler oluşur (Tse, 2007, s. 1,13; Baydar, 1997, s. 181; Kartal, 2022, s. 122).

Resim 23: Kur'an-ı Kerim'in cilt ve sayfalarında görülen biyolojik bozulmalar.

Değerlendirme ve Sonuç

Yazma eserler, insanlığın varlığına paralel gelişme göstermiş ve bu gelişim izlerini üzerlerinde barındırmış kompozit ürünlerdir. Sahip oldukları tarihi, dini, edebi, teknolojik, sanatsal-estetik vb. değerler, bahsi geçen gelişimin izleridir. Bu sebeple kültür varlığı olarak nitelendirilen yazma eserlerin tarihi süreçte varlıklarını sürdürmeleri de önemli bir gerekliliktir. Bu bağlamda yazma eserlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için günümüzde gösterilmiş önemli bir çaba örneği, Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'dir.

Çankırı il merkezinde bulunan Tarihi Belgeler Müzesi, başlangıç aşamasında neredeyse kişisel iyi niyet, aidiyet, çaba ve fedakârlıklar temelinde ve gönüllülük esaslı olarak kurgulanmış ve hayata geçirilmiştir. Bu sayede Merkez'de toplanmak ve korunarak değerlendirilmek üzere Çankırı'ya ait tarihi belge ve etnografik eserler bağış alınmıştır. Günümüz itibarıyla Merkez'de 1600'ü orijinal Osmanlıca defter olmak üzere 2629 eser ve belge bulunmaktadır (URL 1). Bu eserlerden biri de çalışma konusu olarak seçilen ve teşhirde bulunan 1790 kayıt no'lu, el yazması, satır arası tercüme Kur'an-ı Kerimdir. Kur'an-ı Kerim'in tarihi, müstensihî hakkında bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte, el yazmasının Çankırı'nın önemli dini şahsiyetlerinden biri olan Hacı Evliya Efendiye ait olması, Hacı Evliya Efendi'nin Ahıska göçmeni olması, bu kuran tercümesinde Orta Asya kökenli Türkçe kelimelerin kullanılmış olması, kâğıt, cilt ve yazı bakımından nitelikli bir eser olması, korunması gerekli kültür varlığı olarak bu merkezde koruma altına alınmasını sağlamıştır.

Mevcut korunma durumu itibarıyla Kur'an-ı Kerim'in özgün yapım özelliklerini büyük ölçüde koruduğu ancak zaman içinde farklı bozulma faktörlerine maruz kaldığı ve farklı bozulmaların meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in mevcut korunma durum tespiti için eser, gözlemlene yoluyla incelenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in cildinde ve iç sayfalarında bozulmalar; Fiziksel Bozulmalar, Kimyasal Bozulmalar ve Biyolojik Bozulmalar olarak üç ana başlıkta tespit edilmiştir.

Bu bozulma ve bozulma faktörlerinden en belirgin ve önemli olanlarının, zamana ve mevcut koşullara, kullanıma ve yapılan müdahalelere bağlı geliştiği anlaşılmaktadır. Zira cildin derisinde genel olarak görülen yüzeysel birikim, renk değişimi, kuruluk, sertlik ve çatlama, aşınma, soyulmalar ve yırtılmalar ile birlikte bunlara bağlı olarak gelişen ciltte parça kayıplarının olduğu görülmektedir. Ayrıca lokal olarak cilt ve sayfalarda görülen dalgalanma, böcek deliği ve pisliği türünden bozulmaların, zaman, mevcut koşullar ve kullanım kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de bozulmalar yanında tarihi ve yapımı belli olmayan müdahalelere de maruz kalmıştır. Bu müdahaleler yazma eserin yapısal bütünlüğünü koruması bakımından fayda sağlamıştır ancak yapılan kâğıt tamamlamaları ile özgün malzeme de fazlaca zarar görmüştür. Nitekim tamamlama kâğıtları özgün kâğıtların ve hatta özgün yazıların üzerine bindirilmiş ve birden fazla kâğıt kullanılmış, böylece yüzey farkına sebep olmuştur. Kur'an-ı Kerim yazılarının üzeri

kapatılmış, tamamlama kâğıtlarının üzerine yeniden yazılmış, altta kalan satır arası tercüme ve derkenar yazılarının tamamlama kâğıtlarına aktarılmamıştır. Tamamlama kâğıtlarının üzerine yazıları sınırlandırmak için çekilen cetvel çizgilerinin eserin özgün sayfaları üzerinde de devam ettirilmiştir. Tamamlama yapılan kâğıtlar ile eserin özgün sayfaları arasında saç ve sakal kılları kalmıştır. Tamamlamada yer yer üzeri daha önceden yazılmış deneme kâğıdı görünümündeki kâğıtlar kullanılmış, eserin baş ve son sayfalarındaki süsleme eksikliklerinde de tahmini bir taklit ile uygulandığı anlaşılan cetvel ve süsleme tamamlamaları yapılmıştır.

Yapılan incelemeler sonucunda Kur'an-ı Kerim'e yapılan müdahalelerin, düşünce temelinde koruma amaçlı olsa da ancak uygulamada niteliksiz işçilik ve malzeme seçimiyle uygunsuz olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yazma eserler yapılan müdahalelerin eserin özgünlüğüne zarar vermeden, tahmine ve tasarıma gitmeden, yapılmasının gerekliliği çok önemlidir. Bu bağlamda Dr. Rifki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Tarihi Belgeler Müzesi'nde Bulunan 1790 kayıt no'lu Satır Arası Kura-ı Kerim'in mevcut korunma durumu tespiti değerlendirildiğinde; bulunduğu ortam, sahip olduğu bozulmalar itibariyle eserin mümkün olduğunca erken bir zamanda profesyonel bir yaklaşımla koruma-onarıma alınması gerektiği, bu müdahalede mevcut bozulmalarının durdurularak ve iyileştirilerek bakımının yapılması ve niteliksiz onarım müdahalelerinin ayıklanarak özgün özelliklerinin geri kazandırılması gerektiği, bu sayede köken itibariyle Anadolu ya da Orta Asya menşeli olabilecek eserin sağlıklı korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Adcock, E. P. (2011). International Federation of Library Associations and Institutions Core Programme on Preservation and Conservation and Council on Library and Information Resources. IFLA İlkeleri (Ş. N. Somer, Çev.). İstanbul.
- Alper, K. (2009). Dr. Kâmil Rıfki Urga Çankırı Araştırmaları Merkezindeki Satır Arası Kur'an Tercümesi Hakkında, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Y.4, S.4, s.283-287.
- Arslan, Y. (2017). Hacı Evliya Efendi, *Çankırı'nın Manevi Mimarları Sempozyum Bildiri Kitabı*, Çankırı, s. 307-313.
- Baydar, N. (1997). Kâğıt ve Deri Eserlerin Çağdaş Müzecilik Anlayışı ile Korunması, *Kuruluşunun 150'nci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III Bildirileri*. Genelkurmay Basım Evi, Ankara s. 176-184
- Gül, A. (2014). *British Library Or. 9515'teki Türkçe Kur'an tercümesi (giriş-metin-notlar-dizin)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- İlden, S. (2010). *Türkiye'de yazma eserlerin korunmasında bölgesel laboratuvarların kurulmasının önemi*, [Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi
- İnan, A. (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: Diyanet İşleri Bşk. Yay.
- Kara M., Karadeniz İ. ve Atlı H. H. (2011). Dr. Kâmil Rıfki Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Y.6, S.8, s.201-208.
- Karabacak, E. (1994). *Eski Anadolu Türkçesi satır-arası Kur'an Tercümesi: Giriş, Metin*, Harvard Üniversitesi.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (26. Baskı). Ankara Nobel Yayınevi.
- Kartal, M. (2022). *Dr. Rıfki Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi'nde bulunan yekpare deri ciltli yazma eserin belgelenmesi ve koruma / onarım önerileri* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kathpalia, Y. P. (1990). *Arşiv Malzemesinin Korunması ve Restorasyonu* (Dr. N. Somer, Çev.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı. (Orijinal eserin basım tarihi 1973).
- Küçük, M. (2001). *Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi(inceleme-metin-dizin)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özkan, M. (2010). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümeleleri, *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, s. 516-558, İstanbul.
- Solmaz, A. O. (2016). Tokat Müzesinde Sergilenen Bir Satır Arası Kur'an-ı Kerim Tercümesi, *Littera Turca Journal Of Turkish Language And Literature*, C:2, S.1, S.439-450.
- Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Konservasyon ve Araştırma Merkezi [SYEKKAM] (2015). *Yazma eserlerde biyolojik bozulmalar ve entegre zararlı mücadelesi programı* <http://www.suleymfaniye.yek.gov.tr/Content/UploadFile/Doc/IPM.pdf> (Erişim tarihi: 5.01.2024).
- Toker, M. (2011). Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi, (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım Örnekleri) (II. Baskı), I, Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Topaloğlu, A. (1978). *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır Arası" Kur'an Tercümesi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Tozun H. ve Gedik R. (2023). Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'na ait Kitâbu'lîlel ve Ma'rifeti'r Ricâl isimli yazma eserin kodikolojik incelemesi, *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13 (3): 536-556 <http://dx.doi.org/10.14230/johut1505> (Erişim tarihi: 5.01.2024).
- Tse, S. (2007). Guidelines for pH Measurement in Conservation, Canadian Conservation Institute, Technical Bulletions 28, pp.1-22.
- Türkseven, Y. Ç. (2023). Düldül Dağı'nın (Osmaniye/Düziçi) alternatif turizm potansiyeli üzerine nitel bir araştırma. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 74-95.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, S. (2017). Sosyal Bilimlerde Örneklem Sorunu: Nicel Ve Nitel Paradigmalardan Örneklem Kuramına Bütüncül Bir Bakış, *Kesit Akademi dergisi*, Y.3, S.11, s. 421-442.

https://publications.gc.ca/collections/collection_2016/pch/CH57-3-1-28-2007-eng.pdf (Erişim tarihi: 5.01.2024)

URL1: <https://cankiri.bel.tr/proje/dr-rifki-urga-cankiri-arastirmalari-merkezi/60> (Erişim tarihi: 5.01.2024)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.